

Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ ΚΑΙ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΠΡΑΣΙΝΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Εισαγωγή

Όπως τονίζει ο Bruno Latour έχουμε εισέλθει σε ένα “νέο κλιματικό καθεστώς” με το χαρακτηριστικό ότι είναι ένα υβρίδιο που απαρτίζεται από την αξεδιάλυτη εμπλοκή των φυσικών δεδομένων (κλιματική αλλαγή), της πολιτικής (θεσμοί) και του δικαίου (νομοθεσία). Αυτό λοιπόν το “νέο κλιματικό καθεστώς” αντικατοπτρίζεται στον μηχανισμό ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (ΜΑΑ) καθώς συνυπάρχουν σε αυτό η κλιματική αλλαγή ως η φυσική προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της οποίας πάρθηκε η πολιτική πρωτοβουλία από τους θεσμούς της ΕΕ να θεσπιστεί ένας μηχανισμός χρηματοδότησης με νομικά δεσμευτικές προβλέψεις όσον αφορά τη λειτουργία του.

1. Το βασικό νομοθετικό πλαίσιο

1.1. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (ΕΣ) διαμόρφωσε ένα οδικό χάρτη για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (2019), της Συνθήκης του Παρισιού (2015) και της απόφασης του ΟΗΕ για τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (2015) και για την αντιμετώπιση των συνεπειών του COVID-19.

1.1.1. Το ΕΣ στις 21.7.2020 αποφάσισε τα εξής:

- * Η Επιτροπή θα δανειστεί από τις αγορές εκ μέρους της ΕΕ το ποσόν των 750 δις ευρώ για την αντιμετώπιση α) της κλιματικής αλλαγής (και του περιβάλλοντος γενικότερα) και β) των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων από την κρίση COVID-19.
- * Το μεγαλύτερο μέρος του συνολικού ποσού θα κατευθυνθεί προς τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (672.5 δις Ευρώ εκ των οποίων 360 δις Ευρώ υπό μορφή δανείων προς τα Κράτη Μέλη (ΚΜ) και 312.5 δις Ευρώ υπό μορφή επιχορηγήσεων). Μεταξύ των άλλων χρηματοδοτικών εργαλείων περιλαμβάνονται η Αγροτική Ανάπτυξη (7.5 δις Ευρώ) και το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης (10 δις Ευρώ). Η εν λόγω απόφαση ακολουθείται και από μια άλλη, ιδιαίτερα σημαντική, που αφορά το νέο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο (2021-2027) ύψους 1 074 300 εκατομμύρια Ευρώ.

1.1.2. Το ΕΣ στις 11.12.2020 αποφάσισε τα εξής:

- * Η ΕΕ θέτει το στόχο της κλιματικής ουδετερότητας ως το 2050 και τον ενδιάμεσο στόχο της μείωσης των εκπομπών Αερίων του Θερμοκηπίου (Ατθ) κατά 55% έως το 2030 (σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990). Ο στόχος θα πρέπει να αποτυπωθεί και στον υπό διαμόρφωση Κλιματικό Νόμο της ΕΕ. Υπογραμμίζεται ότι ένα ποσοστό τουλάχιστον 30% των δαπανών (ΠΔΠ και NGEU) θα κατευθυνθεί στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.
- * Περαιτέρω, αναγνωρίζεται ο αυξημένος ρόλος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων καθώς θα είναι η “κλιματική τράπεζα” που θα στηρίζει επενδύσεις για το περιβάλλον και την κλιματική κρίση ύψους 1 τρις Ευρώ έως το 2030.

1.2. Για την υλοποίηση των πολιτικών αποφάσεων του Συμβουλίου αναφορικά με τις χρηματοδοτήσεις, έχει διαμορφωθεί ένα σύνθετο νομοθετικό πλαίσιο που ορίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση των παραπάνω χρηματοδοτήσεων. Βασικοί άξονες του ως άνω πλαισίου είναι:

- Ο Κανονισμός **2021/241** για τη θέσπιση του μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας
- Ο Κανονισμός **2020/852** για τη διευκόλυνση των βιώσιμων επενδύσεων [Κανονισμός για την ταξινόμηση] και
- Ο Κανονισμός για την κλιματική ουδετερότητα (υπό τελική διαμόρφωση) [**Κλιματικός Νόμος**]

2. Όροι και προϋποθέσεις για την έγκριση των χρηματοδοτήσεων

2.1. Οι έξι πυλώνες που αποτελούν το πεδίο εφαρμογής του ΜΑΑ είναι:

- α) η πράσινη μετάβαση,
- β) ο ψηφιακός μετασχηματισμός,
- γ) η έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη,
- δ) η κοινωνική και εδαφική συνοχή,
- ε) η υγεία και οικονομική κοινωνική και θεσμική ανθεκτικότητα και
- στ) οι πολιτικές για την επόμενη γενιά. Μεταξύ αυτών σημαντική είναι η στήριξη της πράσινης μετάβασης και η συμβολή στην επίτευξη των κλιματικών στόχων της ΕΕ.

2.1.1. Τα ποσά που χορηγεί ο ΜΑΑ για την υλοποίηση των μέτρων είναι αυτά που αποφασίστηκαν στο Συμβούλιο (672.5 δις Ευρώ εκ των οποίων 360 δις Ευρώ υπό μορφή δανείων προς τα ΚΜ και 312.5 δις Ευρώ υπό μορφή επιχορηγήσεων). Μέχρι τις 31.12.2022 η Επιτροπή διαθέτει προς κατανομή το 70% του ποσού που προορίζεται για τις επιχορηγήσεις και από 1.1.2023 έως 31.12.2023 το υπόλοιπο 30%. Τα δάνεια

καταβάλλονται σε δόσεις ανάλογα με τους στόχους που σχετίζονται με την πληρωμή του δανείου. Η Ελλάδα θα λάβει ως επιχορήγηση το συνολικό ποσό των 17.8 δις Ευρώ.

2.1.2. Η πρώτη προϋπόθεση για τις χρηματοδοτήσεις είναι η κατάρτιση από τα ΚΜ των εθνικών σχεδίων ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (ΕΣΑΑ). Αυτά πρέπει να είναι πλήρως αιτιολογημένα και τεκμηριωμένα και κατατίθενται στην Επιτροπή για να αξιολογηθούν. Ειδικότερα, πρέπει να αποδεικνύεται ότι τα μέτρα του ΕΣΑΑ συνεισφέρουν στην πράσινη μετάβαση, συμπεριλαμβανομένης της βιοποικιλότητας, και να αποδεικνύουν με ποσοτικοποιημένο τρόπο, ότι το 37% των συνολικών πιστώσεων θα πρέπει να αφορά δράσεις για την κλιματική αλλαγή και το περιβάλλον ευρύτερα. Προτείνεται συγκεκριμένη μεθοδολογία για την παρακολούθηση των κλιματικών στόχων από την επίτευξη των οποίων θα εξαρτηθεί εάν θα συνεχιστεί η χρηματοδότηση.

3. Η αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης

Ο ΜΑΑ χρηματοδοτεί μόνο τα μέτρα που σέβονται την αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, τα μέτρα του ΕΣΑΑ δεν πρέπει να προκαλούν σημαντική επιβάρυνση σε έξι περιβαλλοντικούς στόχους, που περιλαμβάνονται στο άρθρο 9 του κανονισμού για την ταξινόμηση. Αυτοί είναι οι εξής:

- α) ο μετριασμός της κλιματικής αλλαγής·
- β) η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή·
- γ) η βιώσιμη χρήση και προστασία των υδάτινων και των θαλάσσιων πόρων·
- δ) η μετάβαση σε μια κυκλική οικονομία·
- ε) η πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης·
- στ) η προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και των οικοσυστημάτων.

3.1. Σε ποιες περιπτώσεις υπάρχει σημαντική επιβάρυνση για τους περιβαλλοντικούς στόχους

Αυτές οι περιπτώσεις περιλαμβάνονται στο άρθρο 17 του κανονισμού για την ταξινόμηση και είναι οι εξής:

Μία οικονομική δραστηριότητα θεωρείται ότι επιβαρύνει σημαντικά:

- α) τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, όταν η εν λόγω δραστηριότητα οδηγεί σε σημαντικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου·
- β) την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, όταν η εν λόγω δραστηριότητα οδηγεί σε αυξημένο αρνητικό αντίκτυπο των πραγματικών και των αναμενόμενων κλιματικών συνθηκών στην ίδια τη δραστηριότητα ή σε ανθρώπους, φυσικούς πόρους ή περιουσιακά στοιχεία·
- γ) τη βιώσιμη χρήση και προστασία των υδάτινων και των θαλάσσιων πόρων, όταν η εν λόγω δραστηριότητα είναι επιβαρυντική:
- i) για την καλή κατάσταση ή για το καλό οικολογικό δυναμικό των υδατικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένων των επιφανειακών και των υπόγειων υδάτων, ή
- ii) για την καλή περιβαλλοντική κατάσταση των θαλάσσιων υδάτων·
- δ) την κυκλική οικονομία, συμπεριλαμβανομένης της πρόληψης δημιουργίας αποβλήτων και της ανακύκλωσης, όταν:
- i) η εν λόγω δραστηριότητα οδηγεί σε σημαντικές ανεπάρκειες ως προς τη χρήση υλικών ή στην άμεση ή έμμεση χρήση φυσικών πόρων όπως μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, πρώτων υλών, ύδατος και εδάφους σε ένα ή περισσότερα στάδια του κύκλου ζωής των προϊόντων, μεταξύ άλλων από άποψη ανθεκτικότητας, δυνατότητας επισκευής, αναβάθμισης, επαναχρησιμοποίησης ή ανακύκλωσης των προϊόντων·
- ii) η εν λόγω δραστηριότητα οδηγεί σε σημαντική αύξηση της παραγωγής, της αποτέφρωσης ή της διάθεσης αποβλήτων, με εξαίρεση την αποτέφρωση μη ανακυκλώσιμων επικίνδυνων αποβλήτων, ή
- iii) η μακροπρόθεσμη διάθεση αποβλήτων ενδέχεται να προκαλέσει σημαντική και μακροπρόθεσμη βλάβη στο περιβάλλον·
- ε) την πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης, όταν η εν λόγω δραστηριότητα οδηγεί σε σημαντική αύξηση των εκπομπών ρύπων στην ατμόσφαιρα, στα ύδατα ή στο έδαφος, σε σύγκριση με την κατάσταση πριν από την έναρξη της δραστηριότητας· ή
- στ) την προστασία και την αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και των οικοσυστημάτων, όταν η εν λόγω δραστηριότητα:
- i) είναι σε σημαντικό βαθμό επιβαρυντική για την καλή κατάσταση και την ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων, ή
- ii) είναι επιβαρυντική για την κατάσταση διατήρησης οικότοπων και ειδών, συμπεριλαμβανομένων όσων είναι ενωσιακού ενδιαφέροντος.

3.2. Με ποιο τρόπο θα πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης;

3.2.1. Η αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης αποτελεί το κομβικό σημείο του ΜΑΑ αναφορικά με την πράσινη μετάβαση. Από τον τρόπο εφαρμογής της θα εξαρτηθεί αν θα επιτευχθούν οι κλιματικοί στόχοι. Η ορθή εφαρμογή περιλαμβάνει τα εξής:

3.2.2. Τα ΚΜ θα πρέπει να αποδεικνύουν ότι κανένα μέτρο των ΕΣΑΑ δεν θα πρέπει να συνεπάγεται σημαντική επιβάρυνση για τους περιβαλλοντικούς στόχους. Διαφορετικά δεν θα εγκρίνεται από την Επιτροπή. Για παράδειγμα, η χρηματοδότηση των ορυκτών καυσίμων ή η επιδότησή τους ενέχει τον κίνδυνο να επιβαρύνει σημαντικά τους στόχους του μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και της πρόληψης της ρύπανσης και ως εκ τούτου δεν είναι επιλέξιμη η σχετική δαπάνη.

3.2.3. Τα μέτρα του ΕΣΑΑ (μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις) θα πρέπει να συμμορφώνονται με την ισχύουσα περιβαλλοντική νομοθεσία. Ειδικότερα, οι εκτιμήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων ενός μέτρου θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση ως προς τη μη πρόκληση σημαντικής βλάβης. Αυτό ισχύει ιδίως για τις επενδύσεις σε υποδομές. Αυτό σημαίνει ότι δεν αρκεί μόνο η αξιολόγηση σχετικά με την πρόκληση σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον αλλά απαιτείται, επιπλέον, η συμμόρφωση α) με την οδηγία για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων (2011/92), β) με την οδηγία για τη στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση (2001/42) και γ) με την οδηγία σχετικά με τη δέουσα εκτίμηση των επιπτώσεων στη βιοποικιλότητα (92/43).

3.2.4. Η υλοποίηση ενός μέτρου του ΕΣΑΑ για την επίτευξη ενός περιβαλλοντικού στόχου δεν μπορεί να γίνεται εις βλάβη ενός ή περισσότερων από τους υπόλοιπους πέντε περιβαλλοντικούς στόχους. Για παράδειγμα, τα μέτρα που σχετίζονται με την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ή/και θερμότητας δεν θα πρέπει να θεωρούνται ότι συμμορφώνονται με την αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης, με περιορισμένη εξαίρεση (και αυτή με αυστηρούς όρους) τη χρήση φυσικού αερίου. Επίσης, η υλοποίηση έργων ΑΠΕ για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής δεν θα πρέπει να επιδρά αρνητικά στη βιοποικιλότητα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει με τις λεγόμενες ΒΑΠΕ. Ομοίως, η αξιολόγηση ως προς τη μη πρόκληση σημαντικής βλάβης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον κύκλο ζωής μιας δραστηριότητας. Για παράδειγμα, η επαναχρησιμοποίηση ή/και η

ανακύκλωση πρώτων υλών και αποβλήτων θα πρέπει να διασφαλίζει ότι δεν βλάπτεται σημαντικά ο περιβαλλοντικός στόχος της κυκλικής οικονομίας. Έτσι, η διαχείριση σύμμεικτων αποβλήτων, ιδίως μέσω ΣΔΙΤ, δεν μπορεί να ενταχθεί στην κυκλική οικονομία. Όλες, λοιπόν, οι παραπάνω περιπτώσεις ενδέχεται να θεωρηθεί ότι δεν είναι συμβατές με την αρχή της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον και ως εκ τούτου να μην είναι επιλέξιμες οι σχετικές δαπάνες τους.

4. Πρώτες ενδείξεις από τη λειτουργία του ΜΑΑ

Τα ΚΜ έχουν αρχίσει και αποστέλλουν προς την Επιτροπή τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (υπό μορφή προσχεδίων) και στην τελική τους μορφή αυτό θα γίνει μέχρι το τέλος Απριλίου. Αξίζει να τονιστεί ότι η Επιτροπή δεν είναι ικανοποιημένη από τα περισσότερα προσχέδια που της έχουν αποσταλεί. Συγκεκριμένα, σε παρατηρήσεις της προς τα ΚΜ επισημαίνει ότι απαιτείται η ποσοτικοποίηση των στόχων κυρίως αναφορικά με τη δέσμευση ότι το 37% των χρηματοδοτήσεων θα πρέπει να κατευθυνθούν σε δράσεις για την πράσινη μετάβαση. Μέχρι τώρα υπάρχουν απλώς γενικές αναφορές στα προσχέδια. Το μεγαλύτερο πρόβλημα εντοπίζεται στο προτεινόμενο, από αρκετά κράτη, ενεργειακό μείγμα δεδομένου ότι δεν υπήρξαν, έως τώρα, σαφείς κατευθύνσεις της επιτροπής σχετικά με τις χρηματοδοτήσεις έργων που βασίζονται στη χρήση ορυκτών καυσίμων και ειδικότερα στη χρήση φυσικού αερίου.

Οι ΜΚΟ εξετάζουν με μεγάλη προσοχή και υπευθυνότητα τις υπό χρηματοδότηση δράσεις όπως αυτές προτείνονται από τα κράτη και ασκούν πιέσεις προς την Επιτροπή. Ειδικότερη αναφορά (και από κύκλους της Επιτροπής) γίνεται για το φυσικό αέριο το οποίο δεν θεωρείται ‘μεταβατικό καύσιμο’ αλλά εντάσσεται στα ορυκτά καύσιμα. Όπως δήλωσε ανώτατος αξιωματούχος της επιτροπής στο EURACTIV, για να χρηματοδοτηθούν έργα φυσικού αερίου θα πρέπει να αποδείξουν τα κράτη ότι το φυσικό αέριο είναι μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου μετάβασης προς ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Με άλλες λέξεις, θα πρέπει να υπάρχει ένα σαφές και αξιόπιστο σχέδιο απανθρακοποίησης ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος να παραμείνει το φυσικό αέριο επί δεκαετίες ως δήθεν “αέριο γέφυρα”.

Είναι φυσικό, λοιπόν, να εντείνονται οι πιέσεις από το ισχυρό λόμπυ των εταιριών ορυκτών καυσίμων προς την Επιτροπή η οποία, στο βαθμό που δεν αποσαφηνίζει τη θέση της, θα παραχωρεί χώρο στις εν λόγω εταιρίες. Έτσι, η Επιτροπή θα πρέπει να

αποσαφηνίσει ποιες είναι οι ενδεικνυόμενες δαπάνες για την πράσινη μετάβαση π.χ. για τα έργα πράσινου υδρογόνου, τις ΑΠΕ, την προστασία της βιοποικιλότητας και των δασών, τη βιώσιμη διαχείριση των υδάτων, τις βιώσιμες μεταφορές, την κτιριακή ανανέωση ή τη διαχείριση των αποβλήτων στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας.

Επειδή για όλες τις παραπάνω δράσεις υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις και εκδοχές θα πρέπει να υπάρξει δημόσιος διάλογος στο επίπεδο των κρατών από τον οποίο θα προκύψει ποιες δράσεις οδηγούν στην πράσινη μετάβαση. Π.χ. η συνέχιση της πολιτικής για τις εξορύξεις υδρογονανθράκων δεν μπορεί να ενταχθεί σε χρηματοδότηση διότι μάς απομακρύνει από το στόχο της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050, όπως αυτό προκύπτει από πληθώρα επιστημονικών μελετών, πολλές από τις οποίες έχουν υποστηριχθεί οικονομικά από τον ΟΗΕ, την ΕΕ ή ανεξάρτητα ιδρύματα. Επίσης, ο δημόσιος διάλογος θα πρέπει να περιλαμβάνει την ανάπτυξη ΑΠΕ και ιδίως αιολικών πάρκων σε συνδυασμό με την προστασία της βιοποικιλότητας. Η δημοσίευση, πρόσφατα, του έγγραφου καθοδήγησης της επιτροπής για το ζήτημα αυτό μπορεί να αποτελέσει τη βάση αυτού του διαλόγου.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο δημόσιος διάλογος για την επιλογή των έργων που θα χρηματοδοτηθούν επιβάλλεται τόσο από την ευρωπαϊκή (οδηγίες για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων) και τη διεθνή νομοθεσία (Σύμβαση Ααρχους). Δυστυχώς, δεν φαίνεται ότι τα κράτη επιθυμούν τη διεξαγωγή ενός τέτοιου διαλόγου, η δε Επιτροπή επέλεξε να μην επιβάλλει ή τουλάχιστον να κατευθύνει τα κράτη προς ένα τέτοιο διάλογο. Ο λόγος έγκειται στο ότι η Επιτροπή δεν θέλει να υπάρξει πολιτική αντιπαράθεση αναφορικά με τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, καθώς επιθυμεί τη γρήγορη εκταμίευση με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Έτσι, στην Ελλάδα δεν γνωρίζουμε το περιεχόμενο του ΕΣΑΑ που κατατέθηκε στην Επιτροπή, καθώς έχει δημοσιευθεί μόνο μια μικρή περίληψη.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι τόσο τα νομοθετικά κείμενα της ΕΕ όσο και οι κατευθύνσεις της σχετικά με τη λειτουργία του μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας αφήνουν πολλά περιθώρια για τις επιλογές των έργων που μπορούν να χρηματοδοτηθούν. Αυτό, άλλωστε, φαίνεται από τις διαφορές που παρουσιάζουν τα προσχέδια των κρατών που έχουν κατατεθεί στην Επιτροπή. Η βασική δικλείδα ασφάλειας είναι η αρχή “της μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον”. Επειδή όμως πρόκειται για μια γενική αρχή υπάρχει ο κίνδυνος να καταστρατηγηθεί. Οι πρόσφατες

κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής αναφορικά με την εφαρμογή της ως άνω αρχής στην επιλογή των έργων προς χρηματοδότηση είναι προς τη σωστή κατεύθυνση. Σε κάθε περίπτωση όμως για να αποτραπεί ή να μειωθεί ο οποιοσδήποτε κίνδυνος χρηματοδότησης έργων που δεν είναι συμβατά με το σχέδιο για την πράσινη μετάβαση, χρειάζεται η ενεργός παρακολούθηση της επιλογής και της υλοποίησης των έργων εκ μέρους των πολιτών (μέσω των οργανώσεών τους) αλλά και η υπεύθυνη δράση της διοίκησης. Άλλωστε, θα πρέπει να γίνει συνείδηση όλων ότι τόσο ο ΜΑΑ όσο και το ΠΔΠ θα συμβάλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού και οικονομικού μοντέλου ικανού να απαντήσει στις προκλήσεις της περιβαλλοντικής, κοινωνικής και οικονομικής κρίσης. Και ένα τέτοιο μοντέλο θα πρέπει να στηρίζεται στην εμπάθυνση της δημοκρατίας και στην κοινωνική συνοχή έτσι ώστε κανένας ευρωπαίος πολίτης να μην μείνει στο περιθώριο. Αυτό, λοιπόν, είναι το κύριο πολιτικό διακύβευμα για τις δεκαετίες που έρχονται.

Γιώργος Μπάλιας, Δικηγόρος, Αναπλ. Καθηγητής περιβαλλοντικής πολιτικής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο